

КРАЄЗНАВСТВО

УДК(UDC)94(477.52):81:371.6-057.81"1921-1923"

СПИК Л. І.

**РЕАЛІЗАЦІЯ МОВНИХ ПРАВ НАСЕЛЕННЯ СУМЩИНИ
НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ КАМПАНІЇ
З ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ (1921-1923 рр.)**

Автор статті на основі архівних документів аналізує мовний аспект початкового етапу кампанії з ліквідації неписьменності, який розпочався у 1921 р. Узагальнюючи звіти ліквідаторів неписьменності, офіційні розпорядження радянської влади в Україні, автор робить висновок, що при дотриманні мовних прав національних меншин в Україні, уже починаючи із 1921 р., ще до офіційного проголошення політики українізації, на території Сумщини робота лікнепів поступово переводиться на українську мову викладання, чому сприяли як державні органи, так і «Просвіти».

Ключові слова: лікнеп, Просвіта, рідна мова населення, читанка, українська мова.

Реформування системи української освіти і культури на сучасному етапі вимагає прискіпливого і неупередженого дослідження розвитку української освіти, особливо у ХХ ст. з огляду на реалізацію мовних прав населення. Кампанія з ліквідації неписьменності в Україні, на наш погляд, є малодослідженою саме з точки зору мовного аспекту.

Дослідження і узагальнення здобутків і прорахунків кампанії з ліквідації неписьменності розпочалися практично відразу після її офіційного проголошення. Цікавою для істориків, незважаючи на політичну заангажованість, є праця А. Воронця *«Неписьменність на Україні та боротьба з нею»*, в якій розглядаються причини неписьменності в Україні серед дорослого населення, форми і методи створення лікнепів [4].

Вартісною з точки зору наявного фактичного матеріалу є збірка за авторством В. Васютинського *«В похід за грамоту»*, в якій головна увага концентрується на висвітленні набутого досвіду роботи лікнепів; вміщені матеріали про стан та завдання з ліквідації неписьменності; узагальнено роботу осередків з ліквідації неписьменності; описано форми та засоби залучення до лікнепів неписьменного населення [3]. Цікавий документальний, статистичний матеріал, описання форм та методів роботи лікнепів знаходимо в працях Є. Голанта [5], Я. Брік [2], Д. Бондарев [1].

Окремі напрями роботи лікнепів проаналізовано у праці Д. Елькиної *«На культурном фронті»*, що вийшла у 1950 р. [12]. Авторка фактично викладає власний досвід, тому що обіймала керівну посаду у Всеросійській Надзвичайній комісії з ліквідації неписьменності, брала безпосередню участь у цій кампанії і написала першу радянську абетку для дорослих. Дослідниця О. Мовчан чітко структурувала та підбила підсумки по кожному з етапів

Спик Лариса Іванівна - доцент кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

кампанії лікнепу. Авторка розглядає кампанію з ліквідації неписьменності в загальному контексті культурно-освітньої діяльності [11].

До сучасних праць належить також дисертаційне дослідження історика В. Гололобова «Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках» (1998) [6], в якому узагальнюються питання створення системи лікнепу, типи лікнепів і форми навчання неписьменних, підготовка учителів-ліквідаторів неписьменності та розвиток процесу ліквідації неписьменності. Автор використав комплексний підхід до аналізу діяльності влади, її структур на місцях, у тому числі й комісій з ліквідації неписьменності, вивчаючи їх роботу на матеріалах архівних справ, історичних джерел, а також навчально-методичних видань та періодичної літератури.

Тим не менше, питання про вибір мови викладання на курсах лікнепу, поступова українізація кампанії залишилися за межами наукових доробків. Мета статті - на основі архівних джерел проаналізувати мовний аспект кампанії з ліквідації неписьменності на Сумщині на початку 20-х років ХХ ст.

Початком кампанії з ліквідації неписьменності в Україні можна вважати Постанову Ради Народних Комісарів УРСР від 21 травня 1921 р., видану в Харкові. В ній, поряд із організаційними моментами кампанії, було задекларовано і мовні принципи. Наголошувалось на обов'язковому навчанні неписьменного населення у віці від 8 до 50 років, яке мало проводитися тією мовою, якою бажав учень. Передбачалося залучення до кампанії лікнепу всіх державних і недержавних структур, таких як шкільні клуби, приватні будинки, церкви, синагоги і т.і. Крім того, особи, що заважали неписьменному відвідувати лікнеп, притягувалися до кримінальної відповідальності [10, арк. 8-8 зв.].

Для визначення реальних можливостей щодо організації лікнепів тією чи іншою мовою проводилися спеціальні інспекції, які мали на меті визначити ставлення населення до навчання та наявність учительських кадрів. Прикладом результатів такої інспекції стала доповідь шкільного інструктора Конотопського повіту про стан народної освіти в повіті (Табл. 1). У доповіді інспектор, не пояснюючи змісту, наводить наступні поняття: «національна вдача», «національність», «змішана мова», що, на його думку, повинно прояснити питання з мовними пріоритетами населення [8, арк. 3-21].

Виходячи із даних звіту можна зробити висновок, що існували реальні умови для проведення кампанії із ліквідації неписьменності на Сумщині українською мовою, тим більше, що влітку 1920 р. Конотопська повітпросвіта отримала інструктивного листа, в якому розкривалося поняття національно-культурної автономії українського селянства. Наголошувалося, що шкільне навчання в південних районах Чернігівської губернії (Ніжинському, Остерському, Козелецькому, Борзенському, Конотопському, частині Глухівського, Чернігівського, Кролевецького повітів) повинно проводитися українською мовою. Висловлювалась думка про те, що поділ на національності повинен сприяти класовій свідомості селянства, а українська мова повинна стати цьому запорукою, ліквідувавши національну недовіру народу до влади і пропагуючи ідеї соціалізму і пролетарського інтернаціоналізму. Конотопській повітпросвіті рекомендувалося боротися із русифікацією з одного боку, а з іншого - із «українським шовінізмом», спрямувати зусилля на нейтралізацію

Таблиця 1

№ п/п	назва населеного пункту	кількість населення	наявність навчального закладу	кількість вчителів і мова викладання	зауваження
1.	с.Попівка	10000	єдина трудова 7-річна школа	9 учителів українською викладають 2	національність-українці
2.	с.Вировка	60000	єдина трудова 7-річна школа	учителів - 10 4- українською 1 -змішаною. Учителі українці за походженням викладають московською мовою	національна вдача - українці
3.	Кут Сарнащина	700 дворів	єдина трудова 7-річна школа	1 учитель викладає змішаною мовою	національна вдача - українці
4.	с.Кузьки	2000	єдина трудова 7-річна школа	3 вчителі навчають змішаною мовою	національна вдача - українці
5.	с.Гути	1027	єдина трудова 7-річна школа	2 вчителі викладають українською мовою	
6.	с.Жолдаки Конотопського повіту	1070	єдина трудова 7-річна школа	2 вчителі викладають українською мовою	національна вдача - українці, відношення населення до школи байдуже
7.	с.Хижки	250 дворів	єдина трудова 7-річна школа	2 вчителі, 1 викладає українською, другий московською мовою	національна вдача - українці
8.	с.Сахни	200 дворів	єдина трудова 7-річна школа	2 вчителі, 1 викладає українською, другий московською мовою	національна вдача - українці
9.	Кут Бондарі Конотопського повіту на Чернігівщині	1500 чол	єдина трудова 7-річна школа	1 учитель, викладає змішаною мовою	по національності українці, населення школою цікавиться
10.	Кут Совинка	15 дворів	єдина трудова 7-річна школа	1 учитель, викладає українською	національна вдача українці

11.	Кут Єгоро-Лобкіка	51 двір	єдина трудова 7-річна школа	1 учитель, викладає українською	національна вдача українці
12.	с.Підлипне	2000 дворів	єдина трудова 7-річна школа	9 учителів, викладають українською	переважаюча вдача населення - хлібороби і майстри, національність - українці
13.	с.Шапувалівка	2000 чол	єдина трудова 7-річна школа	5 вчителів, викладають українською	національна вдача - хлібороби
14.	Кут Лизогубівка	50 дворів	єдина трудова 7-річна школа	шкільний робітник 1, викладання українською	національність - українці
15.	с.Коханівка	100 дворів	єдина трудова 7-річна школа	2 вчителі, викладання українською	-
16.	с.Соснівка	1000 дворів	єдина трудова 7-річна школа	7 вчителів, 1 викладає російською, 2 - змішаною, інші - українською	українці
17.	хутір Забиячин	20 дворів		1 учитель, викладає українською	

проявів «петлюрівської агітації», роз'яснюючи населенню права на вільний культурний розвиток [7, арк. 13].

Активну участь у роботі лікнепів саме українською мовою взяли «Просвіти», які пропонували свої приміщення для організації курсів і програми, в яких серед обов'язкових предметів, крім читання, були українознавство та історія України. Навчання проводилося із використанням підручників, виданих в період Української революції 1917-1921 рр. [9, арк. 2].

Таким чином, на основі аналізу архівних джерел можемо стверджувати, що кампанія з ліквідації неписьменності на Сумщині почалася фактично у 1921 р. Виконуючи урядові установи, місцеві органи влади враховували бажання населення стосовно мови навчання, але разом із цим відроджується і українізація населення, започаткована ще під час революції 1917-1921 рр.

1. Бондарев Д. Ликвидация неграмотости: цифры, факты, перспективы / Д. Бондарев. - М.-Л.: Государственное издательство, 1929. - 70 с.

2. Брік Я. Передовики лікнепу - передовики виробництва / Я. Брік. - Х.: ДВОУ «Радянська школа», 1932. - 55 с.

3. Васютинський В. На бій проти неписьменності та некультурності: Збірка порад до роботи комсомолу в галузі ліквідації неписьменності / В. Васютинський. - Х.-К.: Державне видавництво України, 1930. - 150 с.

4. *Воронець А.* Неграмотність на Україні та боротьба з нею / під ред. Ц.М. Підгірненської. - Х.: Червоний шлях, 1924. - 320 с.
5. *Голант Е.* Школьная работа со взрослыми / Е. Голант, Е. Ширяев. - М.-Л.: Учпедгиз, 1931. - 135 с.
6. *Гололобов В.М.* Ліквідація неписьменності серед дорослого населення України у 20-х роках: автореферат дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Гололобов Віктор Михайлович. - Х., 1998. - 26 с.
7. Державний архів Сумської області (далі - ДАСО), ф. 4565, оп. 1, спр. 3, 31 арк.
8. ДАСО, ф. 4565, оп. 1, спр. 803, 21 арк.
9. ДАСО, ф. 4565, оп. 1, спр. 831, 44 арк.
10. ДАСО, ф. 4565, оп. 1, спр. 906, 63 арк.
11. *Мовчан О.М.* Ліквідація неписьменності (лікнеп), кампанії лікнепу в УСРР. - УРСР [Електронний ресурс] / О.М. Мовчан // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України; Інститут історії України. - К.: Наук. думка, 2009. - 790 с.
12. *Элькина Д.* На культурном фронте. Из истории борьбы за ликвидацию неграмотности в СССР / Д. Елькина. - М.: изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1950. - 50 с.

Епик Л.И. РЕАЛИЗАЦИЯ ЯЗЫКОВЫХ ПРАВ НАСЕЛЕНИЯ СУМЩИНЫ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ КАМПАНИИ ПО ЛИКВИДАЦИИ НЕГРАМОТНОСТИ (1921-1923 гг.)

Автор статьи, используя архивные документы, анализирует языковой аспект начального этапа кампании по ликвидации неграмотности, который начался в 1921 г. Обобщая отчеты ликвидаторов неграмотности, официальные распоряжения и директивы власти в Украине, автор делает вывод, что при соблюдении языковых прав национальных меньшинств в Украине, уже начиная с 1921г. еще до официального провозглашения политики украинизации, на территории Сумщины работа ликбезов постепенно переводится на украинский язык преподавания, чему способствуют как государственные органы, так и «Просвиты».

Ключевые слова: ликбез, Просвита, родной язык населения, букварь, украинский язык.

Yepik L.I. REALIZATION OF THE LANGUAGE RIGHTS AT THE BEGINNING OF CAMPAIGN FOR THE LIQUIDATION OF THE ILLITERACY

The author pays a special attention to the process of the liquidation of the illiteracy in Ukraine looking at the realization of the language rights of the population because just during the 20-30ies of the 20th century a peculiar system was created and following just this system guaranteed a real success.

General literacy is an elementary basis and an index of the development of any people's culture. The illiteracy was practically abolished in many European countries up to the end of the 19th century. At the same time a general literacy of the population in Ukraine at the end of the 19th and at the beginning of the 20th centuries was quite low because of the state policy led by the Russian Empire.

The beginning of the campaign for the liquidation the illiteracy in Ukraine is supposed to be the Decree of the Rada of People's Commissars of Ukrainian Republic declared on May, 21 1921 in Kharkiv. It contained both some organization moments and language principles.

All the uneducated population of the Republic from 8 till 50 years old had to be taught to read and write in Ukrainian and Russian or any other language according to the wish of a person. Training was made both at the state schools and the special schools for uneducated population. People's Houses, churches, synagogues, school clubs, private houses and suitable buildings at the factories, plants and offices were used for the purpose to liquid the illiteracy.

People who tried to avoid the duty established by the Law ant to make the obstacles for those who wanted to attend schools were prosecuted.

There were special inspections for determination of real opportunities of organizations for liquidation of illiteracy. Their aim was to define the people's attitude to education and availability of specialists who can teach any language. A bright example of such an inspection was a report of a school instructor from Konotop district (povit) about the state of education in the district (povit).

Following the facts from the report one can make a conclusion that there were real conditions for a campaign of liquidation the illiteracy in Sumy Region just by the way of using Ukrainian language. Above all in the summer of 1920 the povit education in Konotop got an

instructive document where the expression “national - cultural autonomy of Ukrainian peasants” was introduced. It was mentioned that school education in Nizhyn, Oster, Krolevets districts had to be done in Ukrainian language. There was an opinion that dividing into nationalities had to assist the classical consciousness of the peasants. Moreover Ukrainian language had to help to liquid national distrust to the power and to propagandize the ideas of socialism and proletarian internationalism. Konotop povit education was recommended to struggle on one hand with russification and on the other hand to fight with Ukrainian shovinizism, to direct the efforts for neutralization the displays of “Petlura agitation” and to explain the population their rights for free cultural development.

The campaign for literacy was not only educational but political as well. So, there was a lack of books containing new political contests. The paper crisis of that time was one more obstacle for a quick decision of such a problem. The education was provided using the texts from the newspapers: “Illiteracy, Go Away!” the first new ABC-books were published in 1923 - 1924 in Russian. Not long ago they were translated in necessary way. Publishing ABC-books for national minorities was begun in 1926. Books for reading (chytanky) for German, Jewish and Polish organizations were bought in Kharkiv up to the end of 1920ies but it was limited.

Key words: *a liquidation of illiteracy (liqunep), prosvita, a native language of the population, a book for reading (chytanka), Ukrainian language.*

Отримано 11.04.2015